

JUBILEUMSESSAYS

Grunnloven i Sverige – från politiskt vapen till fredssymbol

TORBJÖRN NILSSON

Ph.d., professor, Södertörns högskola
torbjorn.nilsson@sh.se

Mest av en slump kom den här texten att påbörjas under den stora jubileumsdagen 17 maj. Förutom det vackra sommarvädret i Stockholm kunde inspiration hämtas från inslag i stadsbilden som påminde om dagens betydelse. Deltagare från firandet på Skansen klädda i vackra bunader sågs på gator och tunnelbana. Affärer hade norska flaggor i skyltfönstren. Radiokanalen för klassisk musik, P 2, bjöd på norsk musik i sitt morgonprogram och TV-kanaler hade inslag från firandet, i Oslo och i Stockholm. Expressen och Svenska Dagbladet (och säkerligen andra) publicerade artiklar om dagens historiska betydelse.

Annars har inte 200-årsminnet av Grunnloven satt några djupare spår i svensk offentlighet. Ett seminarium arrangerades visserligen i Bernadot-tebiblioteket på Slottet, med svenska kungaparet, kronprinsparet, prinsessan Christina och kronprins Haakon närvarande. Vad som skapat störst intresse och tidningsrubriker är snarare kungaparets besked tidigare i år om att man inte skulle delta i firandet i Oslo 17 maj, ett beslut som hann väcka både besvikelse och förundran innan det togs tillbaka.

Större motsättningar än så har dock som bekant funnits kring 17 maj och Grunnloven. Det har både gällt hur den ska tolkas, eller till och med ändras, och hur den ska firas, om den nu alls ska det. Efter några iakttagelser om årets firande flyttar vi till 1814, eller snarare årtiondena efter för att belysa svenska hållningar till Grunnloven. Syftet är att visa vilken roll den då hade i svensk politik. Avslutningsvis ges en inblick i stämningarna i Sverige 1914 gentemot 17 maj.

För ett firande i tiden

Det svenska massmediala intresset för 17 maj under jubileumsåret skiljer sig inte så mycket från ett vanligt år. Firandet och flaggviftandet i Norge presenteras som de brukar göras. Grundsynen är positiv, men samtidigt med inslag av förundran, och ibland avundsjuka. Varför denna stora uppslutning och glädje kring nationaldagen? Motsvarande svensk dag den 6 juni präglas av mer eller mindre lyckade försök att etablera en egen firandekultur. På officiellt håll, exempelvis kungens inledande ord på det nämnda seminariet, lyfts särskilt de 200 åren av fred mellan tidigare fiender fram. Goda grannförhållanden förväntas även i framtiden.

I det norska, betydligt bredare, firandet under jubileumsåret (vars forskningssatsning denna artikel är ett resultat av), framträder tydligt behovet att föra fram Grunnloven till dagens samhälle, in i dagens problemfyllda värld. Mänskliga rättigheter och minoriteters ställning ges stort utrymme. På så sätt upphöjs det nationella firandet till en internationell nivå, samtidigt som det ligger helt i linje med norska strävanden att vara ett medlarland i den internationella politiken. Utifrån ett ensidigt maktpolitiskt perspektiv skulle man se det som ett framgångsrikt sätt att stärka nationella intressen genom internationell symbolpolitik. Å andra sidan har också symboliska insatser betydelse, och kan också följas av andra insatser.

Koncentrationen på 17 maj och Grunnlovens undertecknande tydliggör banden mellan då och nu. Att Grunnloven är världens näst äldsta ännu gällande författning, efter USA:s, framhålls med stolthet. Offentliga minnesdagar tycks kräva tydliga nutidskopplingar för att fungera. Valet av Christian Frederik till kung samma dag hamnar därför i bakgrunden. Likaså att 1814 också är unionens tvåhundraårsjubileum (om jubileum ses som ett passande begrepp?). Grunnlovens förändrade skrivningar på grund av unionens uppkomst flyttar intresset till 4 november, unionsdagen, som väl aldrig haft någon hög status i modernt norskt medvetande. En äldre, svenskpräglad, tolkning att Grunnloven ska räkna denna dag som sin födelsedag, är för länge sedan glömd. Även om en sådan även idag skulle kunna försvaras går det inte att komma ifrån att Grunnlovens innehåll var en frukt av det norska agerandet våren 1814. Och då bortser vi också från det uppenbara att firande under en blomstrand vår har betydligt högre symbolvärde än en motsvarande aktivitet i början av november, den troligen minst uppskattade månaden i såväl Norge som Sverige.

Efter dessa inledande resonemang är det dags att se närmare på Grunnlovens påverkan på svensk politik, och då inte främst 1814 utan decennierna därefter. Hur stridslinjerna gick i Sverige under unionens första tid kan kasta nytt ljus inte bara på interna svenska förhållanden, utan kanske än mer på hur de båda ländernas ideologiska och politiska debatter vävdes samman när det gällde den övergripande frågan om statsskick och författning.

Grunnloven som slagträ

I mer än femtio år efter 1809 – det ödesår då Finland förlorades till Ryssland, Gustav IV Adolf störtades och en ny författning med konstitutionell monarki ersatte enväldet – dominerade representationsfrågan svensk politik. Förslag om att ersätta den korporativa ståndsriksdagen med en modern representation hade uppkommit redan under de stormiga åren efter 1809. Något resultat blev det inte och de kommande decennierna presenterades en mängd olika förslag om reformerad ståndsriksdag eller en ny tvåkammarriksdag. Eller varför inte en enkammarriksdag i linje med norska Stortinget som i praktiken var en sådan?

Andra länders politiska system figurerade också i debatterna – Amerikas, Storbritanniens, Belgiens, Frankrikes och några tyska staters. Grunnloven var inte ensam inspiratör, men tidvis fick den en viktig roll. Unionsgemenskapen gjorde att norsk politik följdes på ett helt annat sätt än tidigare, av en tidningspress som var på väg att stiga ur vaggan. Resultatet blev vad som kan kallas en gemensam diskurs för de båda ländernas i och för sig smala opinionsbildande skikt. Politiska händelser kommenterades i grannlandet. Tidningarna polemiserade över gränsen. Konservativa på bäge håll hade delvis samma fiender, som exempelvis Lars Johans Hiertas liberala Aftonbladet, grundat 1830. Författare och publicister besökte grannlandet och spred på hemmaplan kunskap och politiska bedömnin­gar om dess utveckling. Sammanvävandet av debatten medförde att stödet för de svenska norgevännerna gick i konjunkturer som ytterst bestämdes av händelserna i Norge, inte minst av oppositionens uppträdande.

Unionsfrågan skapade ett naturligt svenskt intresse för norsk politik, men till största delen var det den inhemska striden om representationsfrågan som gav bränsle till intresset. Förhållandet mellan kung och Storting, böndernas ställning och andra norska stridsfrågor användes då som vapen. För de konservativa var Grunnloven ett hot, för liberaler och bonde­radikaler däremot ett löfte. Även om denna enkla uppdelning senare kommer att nyanseras får den tjäna som utgångspunkt.

För de konservativa grupperna i Sverige utgjorde vad som kallats den historiska skolan en viktig inspirationskälla. Tankeriktningen betonade varje lands särart och att det politiska systemet måste vara djupt rotat i den egna historiska traditionen. Andra länders system kunde aldrig få näring i den svenska jorden. Det var ingen slump att en av dess företrädare, Hans Järta, konstitutionsutskottets sekreterare 1809 men med åren alltmer konservativ, betonade den nationella karaktären av 1809 års författning.

Att importera Grunnloven, eller ens element av den, kunde därför aldrig komma på fråga. Men intressant nog kunde hållningen leda till en förvånansvärt stor acceptans för Grunnloven, under förutsättning att den stannade i Norge där den kunde sägas ha sina nationella rötter.

Annars framställde de konservativa Grunnloven ofta som ett hot mot kungamakten. Avsaknaden av absolut veto, och Stortingets envetna motstånd mot ett sådant på 1820-talet, var en fatal brist. Samhällsupplösning, ja till och med jakobinism och kommunism målades upp som konsekvenser av en svag kungamakt.

För liberalerna var det just Stortingets ställning gentemot kungamakten och den förhållandevis breda rösträtten som var löftesrik. Hierta försäkrade att bönderna inte bara skulle välja in egna representanter från bondesamhället utan också män ur de bildade klasserna. När böndernas representation ökade 1833 och 1836 utsattes hans liberala tilltro till böndernas måttfullhet för stark kritik. Men det fanns också enstaka radikaler, som bondeledaren Hans Jansson, som gärna såg ett stärkande av bönderna. Det gav förutsättningar för en «bondedemokrati» som ansågs ha särskilt bra jordmån i det egalitära Norge. Bilden av den svenska opinionen kan emellertid fördjupas – eller kompliceras – ännu mer. En del konservativa bönder som i och för sig försvarade bondeklassens rättigheter ansåg att ämbetsmännen i Norge var ett hot. Genom det starka bondeståndet i Sverige hade man fått inflytande. «Man vet vad man har, men inte vad man får», skulle deras synsätt kunna sammanfattas.

Förutom böndernas frammarsch på 1830-talet och Stortingets fasta politik, «grunnlovskonservatismen», mot Karl Johan hade försöken att fira 17 maj, med incidenter som Torvslaget 1829, påverkat svensk debatt i konservativ riktning. Däremot hade Grunnlovens försvarare medvind kring riksdagen 1840/41 då ett norskinspirerat förslag fick stöd av Konstitutionsutskottet. Senare föll dock förslaget, och därmed var Grunnlovens roll som inspirationskälla över. Mer moderata liberaler tog över och den tvåkammarriksdag som infördes efter riksdagen 1865/66 har av forskare betecknats som «den samhällsbevarande representationsreformen».

Norgevänner i motvind

Många som i yngre år försvarat Grunnloven och velat överföra dess system, kom att på äldre dagar inta mer konservativa ståndpunkter. En del kom till och med att tillhöra de starkaste Norgekritikerna. En sådan var Carl Henrik Anckarsvärd, en av 1809 års män och tillsammans med juristen Johan Gabriel Richter författare till ett radikalt representationsförslag av norskt märke som 1830 utgavs som skrift och fick stor spridning. Aristokraten Anckarsvärd försvarade länge Grunnloven och den norska oppositionen mot kungamakten. På ett sent stadium, i samband med ståthållarstriden 1859, bytte han dock fot och lät sin besvikelse och ilska gå över de tidigare bundsförvanterna. Andra som gick samma väg, men betydligt tidigare i livet, var tidigare nämnde Hans Järta, biskopen och skalden

Esaias Tegnér, författaren M J Crusenstolpe och tidningsmannen C F Ridderstad.

Bland de som stod fast var Lars Johan Hierta, Johan Gabriel Richert, Gustaf Hierta, Anders Lindeberg och Hans Jansson. Mer ovanligt var att någon på äldre dagar övergick till radikala ståndpunkter. I viss mån gäller det dock skalden och historikern Erik Gustaf Geijer från den liberalt sinnade bruksmiljön i Värmland.

Mönstret att tidigare anhängare upprördes över norsk radikalism kom att upprepas vid 1880-talets norska uppgörelse om statsrådets tillträde till Stortinget och som en följd ett parlamentariskt genombrott 1884, samt inte minst kring unionsupplösningen 1905. Stortingets drastiska uppsägning av unionen sände chockvågor genom delar av den mer moderata liberala opinionen, med stark kritik mot Stortinget och övergivande av sin tidigare vänliga hållning.

Reaktionen kan på ett allmänmänskligt plan onekligen vara förstaelig. Många av dem hade länge försvarat utvecklingen i Norge mot hård och enveten konservativ kritik. Såväl på 1820- och 1830-talen som 1884 och 1905 hade den norska sidan gått längre än vad många av dess svenska sympatisörer hade räknat med. De var tvungna att antingen försvara åtgärder de egentligen var tveksamma till eller byta sida.

Grunnloven hundra år

Med unionsupplösningen är vi nästan framme vid artikelns slutmål, hundraårsminnet av Grunnloven 1914. Någon mer systematisk genomgång av det slag som det tidigare avsnittet om 1800-talets första decennier bygger på har inte gjorts. Men redan några nedslag i den svenska pressen i maj 1914 ger underlag för flera iakttagelser. De tidningar som gåtts igenom är Aftonbladet (AB, högerliberal), Afton-Tidningen (AT, vänsterliberal), Dagens Nyheter (DN, liberal), Göteborgs Handel- och Sjöfartstidning (GHT, liberal), Nya Dagligt Allehanda (NDA, höger), Social-Demokraten (S-D) och Stormklockan. Den senare utgavs av socialdemokraternas ungdomsförbund som stod till vänster inom partiet och om tre år skulle anföra utbrytningen som sedermera ledde till bildandet av kommunistpartiet.

Vårt att notera är den starka polariseringen i svensk politik, främst utifrån försvarsstriden. «Bondetåget» drygt tre månader tidigare hade mobiliserat en kungatrogen och försvarsvänlig opinion och Gustaf V hade med sitt avståndstagande mot den liberala regeringen orsakat regeringskris och ett bakslag för parlamentarismens idéer.

Högerorganet NDA skrev inte särskilt mycket om 17 maj i Norge. Det som lyftes fram var den svenske vänstermannens Carl Lindhagens besök i

Kristiania där han «försvarade försvarsolusten» och framträdde som «Rysslands advokat» (17/5). Militanta demonstrationer i Kristiania uppmärksammades också (19/5). Några hyllningar till Norge var kanske inte heller att vänta under denna tid då statsministern hette Gunnar Knudsen. Venstre var sedan länge ett rött skynke för svenska konservativa.

AT rapporterade från den jubileumsutställning om norskt näringsliv och samhälle under de hundra åren som hade öppnats i Kristiania. Reportaget var positivt hållet, men i avsaknad av andra liberala tidningars mer jublande retorik om framstegen. Tidningen lyfte fram Lindhagens framträdande och dess fredsbudskap. Allvaret och värdigheten som firandet uttryckte framhölls också. GHT skrev om utställningens glänsande resultat. Sverige kunde lära av Norge. Det var dags att avskaffa resterna av den misstänksamhet som 1905 orsakat (16/5). Grunnlovens firande visade på en stark patriotisk våg i landet och särskilt barntåget imponerade på tidningens rapportör (18/5). Även DN rapporterade om utställningen och framhöll liksom sina liberala kolleger det värdiga firandet i Eidsvoll (15/5, 18/5). Aftonbladet talade för ett «andligt närmande» mellan de tre skandinaviska folken och man tyckte sig se en ny skandinavism växa fram (17/5). S-D refererade partiets företrädare Lindhagen och talade om rustningsfebern som en svindel. Friivilligt samarbete mellan Sverige och Norge kunde bli betydelsefullt, ansåg tidningen (18/5).

Stormklockan avvek radikalt från de andra. 17 maj betecknades som «storborgarnas ´grand old day´». Att vänstern tidigare firat dagen var acceptabelt, som 1905 då kampen stod mot Bernadotte och främmande inflytande. Idag såg man firandet som ett «patriotiskt upptåg». Arbetarna har inget gemensamt med borgarna, skrev den socialistiska och antimilitaristiska tidningen. Det var rätt av de norska partivännerna att inte delta och istället anordna egna möten. Däremot var det sorgligt att barnen [barntåget] lämnades ut «till staffage åt borgarna» (6/6).

Det var de liberala tidningarna, utan undantag, som gav en positiv bild av det norska samhället. Inte minst landets industriella och kulturella utveckling imponerade. Olika former av samverkan, även om försvaret, var önskvärda. Också partilojala Social-Demokraten önskade sig mer norsk-svenskt samarbete. Flera av tidningarna ansåg att det var dags att komma bort från misshälligheterna som unionsupplösningen hade skapat. Ambitionerna ligger väl i linje med Ruth Hemstads resultat i *Fra indian summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen* (2008). Efter den kalla perioden 1905–1914 börjar kontakterna att återupptas. Det skulle också leda till trekungamötet i december 1914 då kriget redan var ett faktum.

Även om parlamentarismen lidit (tillfälligt) nederlag i Sverige är de konstitutionella och politiska skillnaderna inte längre i centrum. Norge är ett grannland som de flesta vill utöka kontakterna med. Reaktionen 1914

liknar på det sättet mer dagens situation. Årtalet kan egentligen ses som startpunkten för det nya nordiska samarbete som utvecklats under 1900-talet och fram till idag. Norge, och inte heller Grunnloven, är längre ett hot, och inte heller ett löfte. Dess jubileumsår skapar tillfällen till utfästelser om goda grannförhållanden och gemensamma ansträngningar för att bibringa omvärlden den politiska kultur som skapat stabila och välmående samhällen i de båda länderna.